

1. Реформування системи охорони здоров'я в Україні : організаційне, нормативно-правове та фінансово-економічне забезпечення. – К. : НІСД, 2011. – 41 с.
2. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Финансирование здравоохранения: альтернативы для Европы / [Е. Mossialos, А. Dixon, J. Figueras at al.] // Европейское региональное бюро ВОЗ / Изд-во “Весь Мир”, 2002. – 333 с.
4. Досвід країн Європи у фінансуванні галузі охорони здоров'я. Уроки для України / за заг. ред. В. Г. Чернетка, В. М. Рудого. – К. : Академпрес, 2002. – 112 с.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

УДК 336.14
ББК 65.9 (4 Укр)

Футерко О.І.

БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

ДННУ “Академія фінансового управління”
04119, м. Київ, вул. Дегтярівська, 38–44

Анотація. У статті розглянуто основні показники, що характеризують рівень бюджетної безпеки України. Проаналізовано їх динаміку та вказано на деякі фактори, що вплинули на тенденцію зміни. Запропоновано можливі заходи щодо підвищення рівня бюджетної безпеки.

Ключові слова: валовий внутрішній продукт, дефіцит бюджету, державний борг, сальдо торговельного балансу, офіційні трансферти.

Annotation. The paper considers main indicators characterizing the level of fiscal security of Ukraine. There are their dynamics and some factors that influenced the trend changes analyzed in it. The possible measures are proposed to improve the budgetary security.

Key words: gross domestic product, the budget deficit, public debt, balance of trade, official transfers.

Вступ. Поняття “безпека” можна визначити як стабільний стан системи, що суттєво не порушується внаслідок зміни зовнішніх чи внутрішніх умов її функціонування. Але при цьому необхідно враховувати, що суб'єктивне розуміння рівня безпеки залежатиме від автора оцінки. В економічному контексті прийнятний стан фінансів для однієї країни може вказувати на початкові фактори й індикатори зародження кризи для іншої. Це залежатиме від ступеня економічного розвитку та рівня інтеграції у світову економіку. Більш об'єктивну оцінку забезпечуватиме використання відносних показників, що підтверджує актуальність дослідження.

Питання аналізу окремих індикаторів бюджетної безпеки висвітлені в наукових працях таких учених як В. Андрущенко, Т. Вахненко, О. Василик, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Кудряшов, І. Луніна, В. М. Опарін, Г. П'ятаченко, В. Суторміна, І. Чугунов, В. Федосов та ін. Але при цьому функціонування окремої економіки відбувається динамічно, у межах світової економічної системи й піддається впливу як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, тому потребує постійного спостереження та аналізу.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінка динаміки показників бюджетної безпеки України та пропозиція окремих заходів щодо їх покращення.

Результати. В Україні для оцінки рівня економічної безпеки розроблено “Методику розрахунку рівня економічної безпеки” як окремого елемента національної. Згідно з нею економічна безпека включає “макроекономічну, фінансову, зовнішньоекономічну

ну, інвестиційну, науково-технологічну, енергетичну, виробничу, демографічну, соціальну, продовольчу безпеку” [1]. Відповідно до критеріїв, найвище значення надається енергетичній складовій, що, урахувавши перевищення енергоємності української економіки більш ніж у два рази у порівнянні з економікою розвинутих країн, достатньо обґрунтовано. Наступним елементом є науково-технологічна безпека. Частка наукоємної продукції в структурі експорту України становить не більше 20% [2], що в декілька разів нижче від аналогічного показника розвинутих країн. Названі складові тісно пов’язані з третім елементом – фінансовою безпекою. У структурі останньої найвищу питому вагу займає бюджетна безпека.

Підтримання рівня бюджетної безпеки має на меті формування збалансованої системи державних фінансів, необхідної для забезпечення ефективного функціонування економічної системи. У теорії це повинно передбачати затвердження профіцитного або бездефіцитного бюджету. На практиці більшість країн формує бюджет з дефіцитом, причому сама його наявність не розглядається як абсолютно негативний фактор, тобто не викликає розбалансованість бюджетної системи. Для більш обґрунтованої оцінки пропонують використовувати систему відносних показників.

Згідно із зазначеною методикою до основних індикаторів бюджетної безпеки відносять:

1. Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, що не повинен перевищувати 30%.
2. Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП не має перевищувати 3%.
3. Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень не повинно перевищувати 30%.
4. Відношення дефіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі не повинно становити більше 5%.
5. Обсяг трансфертів з державного бюджету стосовно ВВП не більшій ніж 15%.
6. Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу в розрізі регіонів України не має перевищувати 20–30%.

Дані показників бюджетної безпеки наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Показники бюджетної безпеки України

Роки	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП, %	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП
2003	28,16	0,39	150,42	2,27	4,39
2004	26,52	2,96	5,46	6,41	4,87
2005	30,40	1,80	12,15	0,76	5,29
2006	31,57	0,69	129,88	-2,96	6,28
2007	30,52	1,37	38,59	-5,99	6,20
2008	31,42	1,32	27,11	-7,73	6,24
2009	29,89	3,89	120,24	-1,77	6,81
2010	29,05	5,94	73,06	-2,60	7,18
2011	30,27	1,79	62,89	-3,95	7,21
01.06.2012	32,19	1,03	-131,02	-0,05	7,64

[Розраховано за даними 3–14]

Якщо говорити про рівень перерозподілу ВВП, то він має тенденцію до зростання. Найнижчий показник 26,52% характерний для 2004 року. Перевищення нормативного значення помічається за період 2005–2008 років під впливом економічного зростання в державі. Упродовж 2009 та 2010 років спостерігається незначне зниження до 29% під впливом зміни фінансової ситуації. Нині рівень перерозподілу ВВП щодо 2003 року зріс на 4% і перевищує нормативне значення на 2,19%. Для української економіки такий відсоток є дещо завищеним і виступає фактором стримування розвитку та переходу економічної діяльності в тінь.

Фактором впливу на рівень перерозподілу є структура бюджетних видатків, у якій основну частину складають соціальні витрати, що включають видатки на освіту, охорону здоров'я та окремо видатки на соціальний захист. При їх оптимізації варто оцінити переваги й недоліки введення страхової медицини, недержавного пенсійного забезпечення та підвищення за рахунок частини вивільнених ресурсів видатків на суто соціальний захист населення. У 2011 році соціальні видатки було скорочено, але в основному за рахунок офіційних трансфертів до Пенсійного фонду.

Високий рівень перерозподілу може виступати чинником перенаправлення потенційних інвестиційних ресурсів на споживчі видатки. Його зростання дає можливість збільшити бюджетні доходи, що має короткостроковий характер. Потрібен баланс між підвищенням питомої ваги бюджетних доходів стосовно ВВП та інвестиційним розвитком. Звичайно, Україна не готова до скандинавської моделі 60% перерозподілу ВВП через бюджет [15], суттєве підвищення оподаткування юридичних і фізичних осіб тільки призведе до зростання тінізації економіки, а не підвищення доходів держави. Урядова політика повинна проводитися в напрямі зростання бази, а не ставок оподаткування. З одного боку, скандинавська модель є привабливою із соціальної точки зору, але вона вимагає високого рівня доходів на душу населення та високої податкової свідомості, що сьогодні відсутні в Україні. Американська модель розподілу ВВП передбачає невисоке соціальне забезпечення [15], що в контексті діючих пріоритетів розвитку соціально-орієнтованої економіки не є цілком прийнятним. Для України більш перспективною є західноєвропейська модель, що припускає дещо вищий рівень перерозподілу в бік зростання соціальних функцій держави.

Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП поступово знижується протягом 2003–2006 років до рівня 0,69%, що пов'язано з економічним зростанням у країні. 2003 – перший рік, коли бюджет було сформовано з дефіцитом після відносно бездефіцитних 2000 та 2002 років. У наступні періоди спостерігається підвищення цього показника до майже 6% у 2010 році на фоні фінансової кризи. Упродовж 2007 та 2008 років відношення рівня дефіциту до ВВП зросло більш ніж у 2 рази. Кризові періоди 2009 та 2010 років теж характеризувалися перевищенням фактичного розміру над нормативним значенням. Зниження на 4,15% у 2011 році супроводжувалось уповільненням зростання державного боргу. Це можна оцінювати як позитивну тенденцію особливо на фоні динаміки вартості залучення боргу. Перша половина 2012 року прогнозує рівень бюджетного дефіциту не набагато вище 1%. Але на завершення року варто очікувати його часткове зростання щодо ВВП, у тому числі й за рахунок приросту фактичних бюджетних витрат. Ризиками для бюджетної системи можуть виступати зменшення ставки податку на прибуток і повернення до нульового оподаткування операцій з постачання експорту зерна, що автоматично збільшить об'єм відшкодовуваного ПДВ.

Аналізуючи загальне зниження бюджетного дефіциту, варто виділити негативну тенденцію зростання його покриття за рахунок зовнішніх запозичень. 2006 та 2009 роки взагалі визначались перевищенням розміру залучених зовнішніх ресурсів над дефіцитом бюджету. Тобто за рахунок зовнішніх ресурсів погашалася внутрішня заборгованість, що підвищувало залежність від іноземних кредиторів. Необхідно відзначити, що

2006 рік є етапом економічного зростання в державі, тому додаткове залучення коштів аргументувалося фінансуванням видатків розвитку та потенційним приростом фінансових результатів. Внутрішні фінансові ресурси в такій ситуації потрібно вкладати в реальні проекти, що приносять вищу прибутковість, ніж державні цінні папери при відносно невисокому ступені фінансового ризику. 2009 є роком фінансової кризи, спаду ВВП, погіршення основних фінансових показників. Залучення внутрішніх ресурсів було проблематичним унаслідок їх відсутності та компенсації підприємствами збитків, створення страхових запасів. Фактично нижче нормативного рівня цей показник сформовано за 2004, 2005 роки. У нормативні межі попадає також 2008 рік.

На розмір бюджетного дефіциту, курс національної валюти та рівень бюджетної безпеки впливає динаміка дефіциту торговельного балансу, беручи до уваги, що український експорт має переважно сировинний характер і є залежним від цін на світових ринках. Зниженню сировинної складової перешкоджає низька конкурентоспроможність готової продукції. Профіцит торговельного балансу спостерігався протягом 2003–2005 років. Зростання ВВП, підвищення попиту, зростання експорту приводять до надходження додаткових ресурсів і підтримують курс національної валюти. Указаний фактор є підтвердженням платоспроможності країни й приводить до зниження вартості залучених зовнішніх ресурсів, позитивно впливає на рейтинг державних цінних паперів. 2006 та 2007 роки хоч і вважаються періодом економічного зростання, але формується дефіцит платіжного балансу, що необхідно враховувати як потенційний кризовий фактор погіршення стану державних фінансів. На завершення 2007 року результат – 6% дефіциту торговельного балансу, тобто майже протилежний до 2004. 2008 рік відзначається найнижчим рівнем. Випереджаюче зростання імпорту зумовлено як світовою фінансовою кризою, так і динамікою цін на сировинних ринках. Зниження цього показника у 2009 році спричинено погіршенням кон'юнктури та, у першу чергу, зниженням на 37% експорту та на 43,8% імпорту [9, 11]. 2011 рік характеризується як приростом ВВП, так і поступовим відновленням економічної ситуації, але при цьому відбувається погіршення аналізованого показника до 3,95%, що вказує на можливі недоліки та посилення ризиків. Оскільки в структурі експорту основним елементом є сировина, а в складі імпорту суттєву частину займають наукоємні продукти, то зменшення об'єму ввезених товарів потребуватиме суттєвих інвестицій на підтримку національного виробника й не матиме швидкого ефекту. Навіть податкові пільги, які застосовуватимуться для стимулювання, призведуть до зменшення доходів на даний момент, відповідно позитивний ефект буде мати часовий лаг.

У свою чергу, одним із механізмів підтримки національного товаровиробника є система дотацій і субсидій. Але нині вона визначається низькою ефективністю та споживчим напрямом використання. З боку держави більш ефективнішим є пільгове кредитування під мінімальні відсотки, що зумовить необхідність повернення залучених ресурсів і знизить випадки нецільового використання дотаційних коштів.

Як негативну тенденцію слід розглядати поступове зростання обсягу міжбюджетних трансфертів, що не залежить від динаміки доходів чи фази економічного циклу. 74% приросту в порівнянні з 2003 роком указує на збільшення підтримки за рахунок коштів державного бюджету бюджетів нижчого рівня. Це свідчить також про зниження їх самостійності, що призводить до збільшення ризику та потенційно нестабільної платоспроможності. З одного боку, діючий показник нижчий від установленої норми, але 3,25% приросту за аналізований період щодо ВВП за 2003 рік в абсолютному вираженні становить 8,69 млрд грн, що є інвестиційним резервом.

Чинна система розподілу спричиняє нерівномірність підтримки окремих регіонів. Причому дотації вирівнювання не є ефективним методом мінімізації розриву доходів на одну особу в розрізі окремих територій. Механізм вилучення доходів знижує моти-

вацію місцевих органів влади до пошуку нових джерел їх залучення. З метою уникнення нерівномірності підтримки окремих регіонів варто прислухатися до думки стосовно необхідності підвищення частки податку з доходів фізичних осіб, що залишається в розпорядженні місцевих бюджетів. Відчутний ефект від інвестування у вигляді додаткових ресурсів чи покращення інфраструктури на місцевому рівні позитивно вплине на загальну економічну ситуацію. Підвищення самостійності місцевого самоврядування дасть можливість дещо збалансувати підтримку окремих регіонів, сьогодні можна визначити нерівномірність розподілу фінансування.

Додаткової уваги потребує оцінка бюджетної безпеки окремих регіонів, для яких потрібно розробити відповідну систему показників. Прикладом, рівень дефіциту щодо регіонального ВВП, покриття дефіциту за рахунок офіційних трансфертів, відношення офіційних трансфертів до доходів бюджету та ін. Ключовим питанням є визначення рівня та шляхів мінімізації дотаційності бюджетів. Фактором ризику є постійна тенденція до зростання Взаємозв'язку дефіциту і доходів місцевих бюджетів. Система бюджетного вирівнювання є неефективною, у тому числі і через відволікання коштів на тимчасове покриття касових розривів для місцевих бюджетів. Додаткові резерви можна знайти за рахунок удосконалення системи бюджетного планування та використання методу цільового планування на середньо- та короткострокові періоди.

Для оцінки бюджетної безпеки варто, окрім аналізу покриття дефіциту за рахунок зовнішніх запозичень, брати до уваги відношення дефіциту зведеного бюджету до зовнішнього державного боргу. Це дасть можливість визначити динаміку залежності від іноземних кредиторів і рівень ризиків, пов'язаних з нею. Упродовж 2003–2004 років це співвідношення зросло спочатку до 23,6%, а потім знизилося на 5,8%. Найнижчим рівнем є 7,48% у 2006 році, що пов'язано із зниженням розміру бюджетного дефіциту з 10 216,5 млн грн у 2004 році до 3 776,6 млн грн на цей час і наданням переваги внутрішнім джерелам фінансування у 2004 та 2005 роках [3, 4]. Протягом наступних 4 років відношення дефіциту зведеного бюджету до зовнішнього державного боргу поступово зростає до 35,58% у 2010 році на фоні надання переваги зовнішнім джерелам фінансування за період 2009–2011 років. Результатом 2011 року стало зниження на 23,8%, перше півріччя 2012 року показало подальший спад до 5,36%. Але зазначена тенденція досягнута за рахунок зниження бюджетного дефіциту, оскільки зовнішній державний борг на завершення 2011 року стосовно 2006 року зріс у 4 рази.

Оцінюючи рівень ефективності функціонування державної фінансової системи, головним параметром є відношення дефіциту до ВВП, що за аналізований період перевищувало норматив тільки упродовж 2 кризових років. На основі цього декларуються позитивні результати бюджетної політики. Але рівень перерозподілу ВВП, покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень перевищує норматив протягом 6 періодів, відношення профіциту чи дефіциту торговельного балансу до загального обсягу – 3 роки при 7-річному від'ємному торговельному балансі. Це вказує на перелік негативних тенденцій, що підвищують фінансові ризики.

Якщо розглянути загальні тенденції щодо темпів зміни показників стосовно базового 2003 року, то найбільш різкою динамікою характеризується відношення дефіциту державного бюджету до ВВП і відношення дефіциту зведеного бюджету до зовнішнього державного боргу. Це показує, що держава у своїй політиці фінансування дефіциту орієнтується на зовнішні джерела, що призводить до нарощення державного боргу паралельно з зростанням ВВП.

Фактором впливу є рівень інфляції, найвищий індекс якої у порівнянні з попереднім роком становив у 2008 році 22,3%, у 2007 – 16,6% [16]. Тенденція до нарощення спостерігається з 2005 року, що є фактором зростання бюджетного дефіциту.

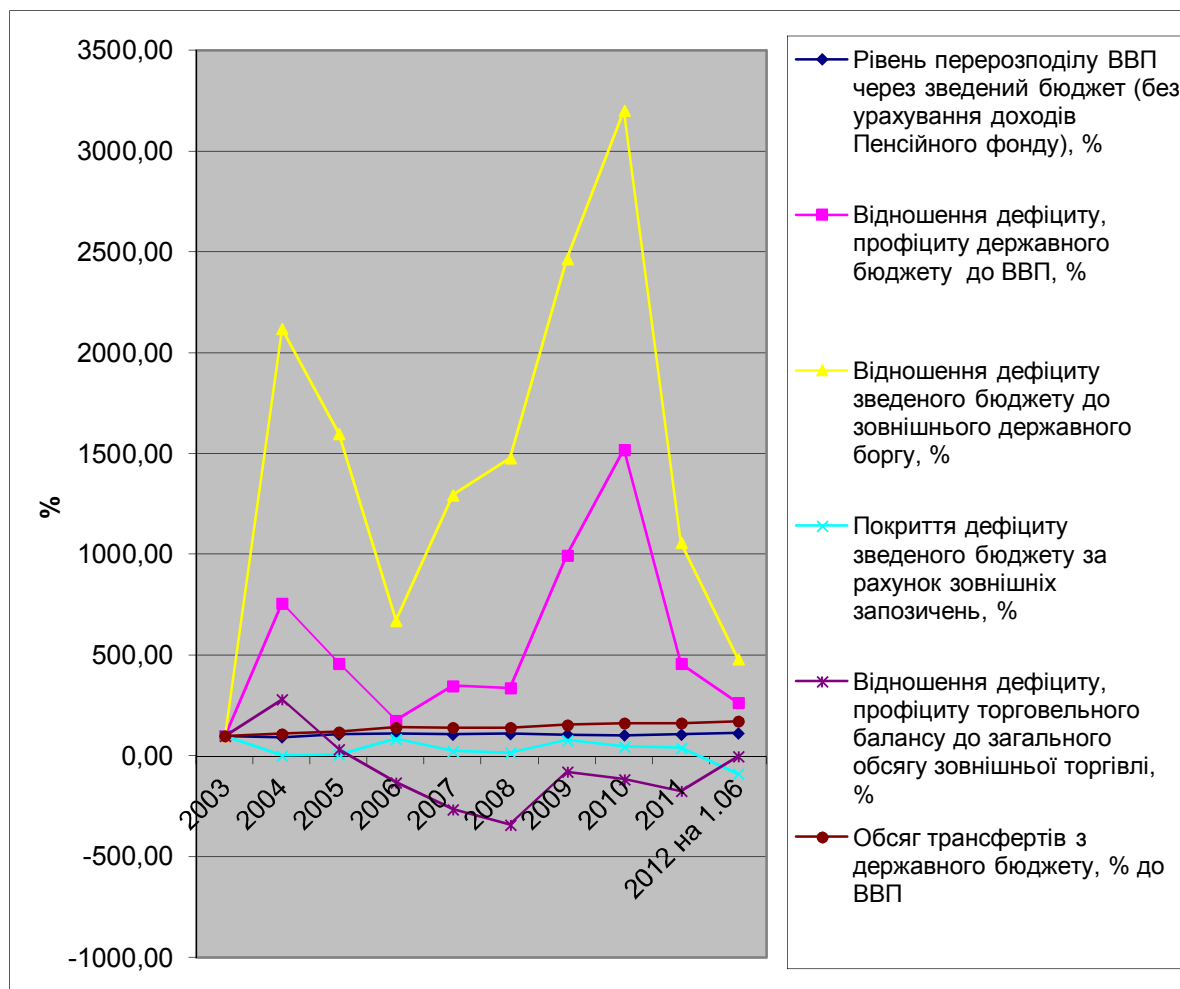

Рис. 1. Динаміка показників бюджетної безпеки (побудовано за проведеними розрахунками згідно з даними 3–14)

Найменшими коливаннями відзначаються обсяг трансфертів і рівень перерозподілу ВВП. На фоні позитивного зниження розміру дефіцитів 2005 та 2006 років першими індикаторами негативної ситуації можна вважати зниження відношення профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі та формування переваги імпорту над експортом. 2007 рік хоч і відмічається приростом ВВП, але при цьому на внутрішні ризики вказують зростання співвідношення дефіциту до ВВП та зовнішнього боргу, часткове зростання обсягу державних трансфертів та імпорту. Негативні тенденції прискорюються протягом 2008–2010 років, тобто зовнішні фактори підсилили внутрішні дисбаланси української економічної системи. За результатами 2009 року внаслідок кризової ситуації відбулося погіршення відношення дефіциту до ВВП чи зовнішнього боргу, також зросла частка іноземних коштів у структурі джерел покриття. Як досягнення не варто розцінювати зниження негативного сальдо торговельного балансу, оскільки одночасне зменшення імпорту й експорту спричинене динамікою світової кон'юнктури та зниженням внутрішнього попиту внаслідок дефіциту фінансових ресурсів та зниження курсу національної валюти.

Найбільш негативним з точки зору бюджетної безпеки є 2010 рік. Найвищий коефіцієнт зростання 32,02 спостерігається щодо співвідношення дефіциту зведеного бюджету та зовнішнього державного боргу. Для дефіциту державного бюджету стосовно ВВП темп приросту становить 14,21%. На другому місці відповідно 24,67 та 9,96 – коефіцієнти зростання в попередньому періоді. Тобто, починаючи з 2009 року, швидкість

приросту державного боргу поступово зростає до рівня аналогічної тенденції ВВП. Це підтверджує посилення залежності від іноземних кредиторів.

2011 рік характеризується зниженням бюджетного дефіциту, але при цьому нарощується співвідношення імпорту до загального обсягу торгівлі, зберігається тенденція до зростання обсягів офіційних трансфертів. Відсоток перерозподілу ВВП через бюджет зберігається на рівні, що наближений до граничного. У першій половині 2012 року тенденція до поступового зростання рівня перерозподілу ВВП та офіційних трансфертів зберігається, що посилює навантаження на економіку.

Висновки. Державна політика в бюджетній сфері є незбалансованою й призвела до погіршення фінансової безпеки, підвищення ймовірності негативного впливу зовнішніх і внутрішніх ризиків. При її оцінці в нашій державі основна увага звертається на відношення бюджетного дефіциту до ВВП. Хоча за аналізований період тільки 2 найбільш критичні роки (2009 та 2010) відзначаються перевищенням нормативного показника, але при цьому в економічній системі достатньо негативних тенденцій, що характеризують наявність внутрішніх ризиків. З метою мінімізації дефіциту необхідно уникати випереджаючого зростання витрат у порівнянні з бюджетними доходами та зменшити в їх структурі на декілька пунктів споживчу складову на користь інвестиційної.

Для зниження залежності від іноземних кредиторів у структурі джерел покриття потрібно підвищити питому вагу внутрішніх коштів шляхом стимулювання попиту на ОВДП і спрощення допуску на ринок фізичних та юридичних осіб.

Зростання рівня перерозподілу ВВП за останній період виступає фактором стримування економічного розвитку й указує на необхідність подальшого реформування системи соціального забезпечення, у тому числі й за рахунок розвитку недержавного пенсійного забезпечення та страхової медицини.

Негативною тенденцією впродовж періоду характеризується сальдо платіжного балансу та його відношення до загального об'єму зовнішньої торгівлі. Навіть зниження 2009 року не варто розцінювати як позитивний фактор, оскільки воно пов'язане з кризовою ситуацією та погіршенням ринкової кон'юнктури. Ключовим питанням є підвищення ефективності системи підтримки національного товаровиробника та зниження сировинної складової в структурі експорту.

Динаміка зростання питомої ваги офіційних трансфертів указує на підвищення дотаційності бюджету та негативно впливає на економічну систему. Фактором покращення бюджетної безпеки повинно стати підвищення самостійності місцевих бюджетів. Для цього пропонується збільшити частку податків, що залишаються в їх розпорядженні.

Активна державна політика має бути спрямована на мінімізацію бюджетного дефіциту та підвищення бюджетної безпеки з метою стабільного економічного розвитку.

1. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] / М-во екон. розв. і торгівлі України. Офіц. веб-сайт. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.
2. Товарна структура зовнішньої торгівлі за 6 міс. 2012 року [Електронний ресурс]. – Державна підтримка українського експорту. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : http://ukrexport.gov.ua/ukr/vnishno_t_balans//6431.html.
3. Статистичний щорічник України за 2005 р. / Держ. ком. статистики України. – К., 2006.
4. Статистичний щорічник України за 2009 р. / Держ. ком. статистики України. – К., 2010.
5. Показники виконання Державного та Зведеного бюджету України за 2010–2011 роки [Електронний ресурс]. – М-во фінансів України. Офіц. веб-сайт. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/file/link/324695/file/DBU_ZBU.pdf.
6. Показники виконання Державного бюджету України за I півріччя 2011–2012 років [Електронний ресурс]. – М-во фінансів України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/file/link/348834/file/DBU_ZBU_1-piv2012.pdf.

7. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2006 рік [Електронний ресурс] / Рахункова палата України. Офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/883551>.
8. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2008 рік [Електронний ресурс] / Рахункова палата України. Офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/1462353>.
9. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2009 рік [Електронний ресурс] / Рахункова палата України. Офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16728123>.
10. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2010 рік [Електронний ресурс] / Рахункова палата України. Офіц. веб-сайт. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/img/files/Bulet_vukonap_DBU_2010.pdf.
11. Звіт про виконання Державного бюджету за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Державна казначейська служба України. Офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua/main/doccatalog/document?id=147627>.
12. Звіт про виконання Державного бюджету за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Державна казначейська служба України. Офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147453>.
13. Звіт про виконання Державного бюджету за 2011 рік [Електронний ресурс] – Державна казначейська служба України. Офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147449>.
14. Звіт про виконання Державного бюджету за перше півріччя 2012 року [Електронний ресурс]. – Державна казначейська служба України. Офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=170455>.
15. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. / Опарін В. М. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : КНЕУ, 2002. – 240 с.
16. Індеси споживчих цін у 1992–2012 рр. [Електронний ресурс]. – Державна служба статистики України. Офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Рецензенти:

Лук'яненко І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Національного університету “Києво-Могилянська академія”;

Левандівський О.Т. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.